

Peter Klinar**NACIONALNO VPRAŠANJE V DOBI
(POST)MODERNE***

Avtor v tezah razglablja o spremembah medetničnih odnosov v (post)modernih družbah. Pri tem izhaja od omejevanja procesov etnične stratifikacije, ki bodo povzročili omejevanje pomena količinskih kriterijev, prispevali k večji skladnosti med sistemsko in socialno integracijo ter k večji statusni skladnosti, pa k transformaciji nacionalizmov in k upadanju disjunktivnih medetničnih odnosov. Hkrati je mogoče pričakovati povečan povezovalni pomen etničnosti in etničnih referenčnih tvorb, s širjenjem in poglobljanjem razvitejšega etničnega pluralizma, adaptacije ter integrativnih konfliktov, kar ne more biti brez učinkov na splošnost vertikalne socialne mobilnosti. Ko sooči spremembe medetničnih odnosov v (post)modernih družbah z dogajanjem v medetničnih odnosih v Jugoslaviji, ugotavlja, da različna razvitost Jugoslavije vpliva na bolj ali manj zapoznelo transformacijo medetničnih odnosov v smeri proti (post)modernim družbam.

Author's thesis deals with the changes of interethnic relationships in the (post) modern societies. This point of departure is the reducing of the processes of ethnical stratification which ought to cause the reduction on quantitative criteria measures. Those processes should contribute to higher compatibility between the system and social integration, greater status consistency, transformation of nationalisms, and decline of disjunctive interethnic relationships on the one hand. On the other hand one should expect rising connections between ethnicity and ethnical structures, extending and intensifying if ethnical pluralism and adaptation and integration of conflicts. All those processes should have some impacts on the vertical social mobility. After confronting changes of interethnic relationships in the (post)modern societies including Yugoslav society, the author concludes that different stages in Yugoslav development have different impacts on their late-coming transformation into the (post)modern societies.

(post)moderne družbe, medetnični odnosi, etnični pluralizem, etnična stratifikacija, narodi, nacije, jugoslovanski medetnični odnosi

Spremembe medetničnih odnosov na prehodu k (post)modernim družbam

1. Lahko pričakujemo, da bo do sedaj uveljavljeno večinsko demokratično načelo modernih družb dopolnjeno z načelom spoštovanja avtonomije številčnih manjšin. Ta predvidevanja snujemo na izrazitem trendu uveljavljanja strukturalnega pluralizma z etničnim pluralizmom in na preživelosti uniformnosti ter majorizacije. K temu nas navaja še vedno večji pomen posameznika in izražanje posebnosti. Če te ugotovitve prenesemo na medetnične odnose, se zdi, da bodo splahnela kvantitativna merila, pomen pa bodo pridobivale kvalitativna merila. »Veličina« ali »majhnost« narodov bo odvisna

* Prispevek se nanaša na tematiko posvetovanjaslovenskih sociologov v Slovenj Gradcu 22. in 23. VI. 1989. Ostali prispevki s tega posvetovanja so bili objavljeni v 7. številki Družboslovnih razprav.

od njihove vsestranke (ne)razvitosti v smeri (post)modernosti, ne pa od njihove številčnosti.

2. Uveljavljanje strukturalnega pluralizma, ki ga je potrebno razumeti kot celovit pojav, s preraščanjem hierarhičnih razrednih in političnih odnosov v modernejše slojevske strukture, razvoj in uveljavljanje demokratičnih pravic, z odprtostjo družbenih sistemov in informacij, ustvarja pogoje za omejevanje neskladnosti med sistemsko in socialno integracijo. Sistemska integracija ljudi v politične in ekonomske podsisteme javne sfere je v večini družbenih sistemov problematična. Lahko govorimo o izrazitih pojavih alienacije in dominacije sistemov nad posamezniki in manjšinskimi etničnimi skupinami. Posameznikom ni preostajalo drugega, kot da so iskali socialno integracijo v okvirih primarnih (družinskih, prijateljskih, lokalnih in etničnih) skupnosti, to je odnosov na ravni zasebne sfere. Tako je prihajalo do neskladnosti med sistemsko in socialno integracijo, pa tudi do neskladnosti med nacionalno in narodno identifikacijo. Z opisanimi razvojnimi spremembami proti (post)modernim družbam se kažejo možnosti za večjo skladnost med sistemsko in socialno integracijo, pa tudi med nacionalno in narodno identifikacijo. Etnične skupine, ki niso razporejene po hierarhiji etnične stratifikacije in gradijo medsebojne odnose na temeljih etničnega pluralizma ter zavarovane avtonomije, postajajo vezni členi med posameznikom in družbenim sistemom, med posameznikom in nacijo, med zasebno in javno družbeno sfero.

3. S (post)modernizacijo bodo načete hierarhične strukture, med njimi še posebej različne politične in oblastne institucije, ki temeljijo na moči in prisili. To lahko vpliva ne le na omejevanje pojavov etnične stratifikacije, marveč hkrati tudi na uveljavljanje etničnih skupin. Njihova vloga se utegne uveljavljati kot pomemben povezovalni dejavnik ob upadanju pomena hierarhičnih struktur, pa tudi številnih klasičnih primarnih skupin.

4. (Post)modernizem ne lomi le hierarhičnih struktur, marveč tudi ideologije in dogme. Zaradi tega prihaja do zloma ideološke identitete posameznikov in pojavljanja krize identitete. Ob tem dogajanju se odpirajo možnosti za uveljavljanje kulture in etničnosti kot izhodišč za identifikacijo posameznika in hkrati s tem za njegovo večjo socialno varnost.

5. (Post)modernizem lahko prek uveljavljanja demokratičnega strukturalnega pluralizma spremeni tok dosedanjega razvoja od narodov do nacij (državotvornih narodov). Temeljni problem etničnih tvorb, ki so dosegle v svojem razvoju stopnjo naroda, je bil izgrajevanje političnega ali državnega okvirja za zagotavljanje suverenosti in avtonomije. Do konca so se narodi lahko razvili le, če jim je uspelo razviti se v nacije, te pa so pomenile navzven nekakšno zagotovilo narodne suverenosti, navznoter pa obliko alienacije oblasti od posameznika, pripadnika naroda. Upadanje pomena hierarhije v političnih in medetničnih odnosih nas vodi do formulacije hipoteze, po kateri ni nelogično, da bi se v (post)modernih družbah dosedanji trend razvoja od narodov proti nacijam utegnil obrniti od nacij proti avtonomnim in suverenim narodom, ki bi se znašli v medsebojnih pluralističnih medetničnih odnosih.

6. Če omenjamo kot značilnost (post)modernizma omejevanje raznoterih hierarhičnih struktur, tudi etnično stratifikacije, potem se zdi utemeljena hipoteza o zamenjavi ekspanzionističnih in agresivnih oblik nacionalizmov z oblikami liberalnih, samoupravnih nacionalizmov, ki ne ogrožajo drugih narodov. Transformiranje nacionalizmov je hkrati mogoče razumeti še kot zgubljanje socialno-dezorganizacijskih značilnosti nacionalizmov.

7. (Post)moderna družba obeta razširjanje mednarodnih migracij. To pomeni disperzijo pripadnikov različnih etničnih skupin v geografskem prostoru in srečevanje avtohtonega prebivalstva ter imigrantov. Zaradi tega se zastavlja vprašanje o možnostih obstoja izvorne etnične pripadnosti imigrantov in njihovega povezovanja z izvorno etnično skupino. Odgovor na ta problem lahko najdemo v uveljavljanju referenčnih etničnih tvorb. Sodobna komunikacijska sredstva omogočajo etnično identifikacijo in sodelovanje z izvorno etnično skupino tudi imigrantom, ki živijo zunaj svojih imigrantskih etničnih skupnosti, se pa etnično identificirajo z izvorno etnično skupino (narodom), ohranjajo stike ter sodelujejo z njo. Ni pretirana trditev, da takšni imigranti lahko postanejo pomembni povezovalni dejavniki in dejavniki sodelovanja med imigrancko in njihovo izvorno – emigrancko družbo.

8. (Post)moderne družbe, kot smo že omenili, so na poti od razrednih k slojnim strukturam. Vzporedno s to potjo poteka proces omejevanja pojavov etnične stratifikacije, ki ga je mogoče razumeti kot proces nadomeščanja etnične stratifikacije s socialno stratifikacijo. Razredno hierarhijo in etnično hierarhično stratifikacijo lahko postopno nadomešča socialna stratifikacija.

9. Razvoj proti (post)modernim družbam z omejevanjem etnične stratifikacije ni nepomemben za transformiranje pojavov pozicijske in reputacijske statusne inkongruence, ki temelji na etnični stratifikaciji. Ta je namreč povzročala neskladnost med prirojenim etničnim statusom in pridobljenim statusom (pozicijska statusna inkongruenca) ter zniževanje ali zviševanje celotnega posameznikovega socialnega statusa, skladno z uvrstitvijo etnične skupine na hierarhiji etnične stratifikacije. Zaradi etnične stratifikacije prihaja tudi do različnega vrednotenja opravljanja istih socialnih vlog v okolju etnične skupine in zunaj nje (reputacijska statusna inkongruenca), kar je vplivalo na celotni socialni položaj posameznika. Omejitev etnične stratifikacije bi hkrati pomenila omejitev pozicijske in reputacijske statusne neskladnosti, ki je posledica hierarhične razporejenosti etničnih skupin.

10. (Post)moderna razvoj ne spreminja le razredne in slojevske družbene strukture, ampak vpliva tudi na spreminjanje procesov vertikalne socialne mobilnosti. Pota do znanja in moči kot dveh temeljnih dejavnikov vertikalne mobilnosti lahko postanejo z omejevanjem etnične stratifikacije bolj odprta. Če se izloči hierarhična etničnost – kot pomemben dejavnik kulturnega kapitala, ki odločilno vpliva na pota promocije – lahko pričakujemo povečanje splošnosti vertikalne mobilnosti. To pomeni večjo odprtost kanalov vertikalne mobilnosti in hkrati tudi večjo skladnost med posameznikovo sposobnostjo in njegovo pridobljeno vlogo v organizaciji dela. S tem se začne rahljati tudi mobilnostna zanka, zaradi katere so bili lahko nekateri vzponi na temelju etničnosti hkrati padci v drugih ali širših družbenih okoljih. Pluralistični – enakopravni etnični odnosi utrjujejo pomen individualne vertikalne mobilnosti in pridobljenega statusa ter slabijo pomen kolektivne vertikalne mobilnosti in pripisanega socialnega statusa. S povečano splošnostjo vertikalne mobilnosti pa usiha množična socialna osnova nosilcev regresivnega nacionalizma, saj je znano, da ima le-ta največje zaledje prav pri nižjih, podrejenih socialnih kategorijah.

11. Zastavlja se vprašanje o družbenih procesih, na katerih bi mogli temeljiti medetnični odnosi v (post)modernih družbah. To so že večkrat omenjeni procesi etničnega pluralizma, ki jih kaže povezati s procesi razvitejše adaptacije. Medetnično komuniciranje zahteva enakopravnost etničnih skupin in toleranco do etničnih razlik. Adaptacija pomeni ohranjanje in razvijanje posebnega etničnega in prilagajanje skupnemu. Da pa je prilagajanje skupnemu možno, je treba razumeti druge kulture, s katerimi prihaja etnič-

na skupina v medsebojne stike. To zahteva povezovanje procesov akulturacije in adaptacije v proces, ki ga lahko imenujemo kot adaptacijsko akulturacijo. Z drugimi kulturami se je namreč mogoče seznanjati prek minimalnega sprejemanja le-teh, seveda ob hkratnem ohranjanju in razvijanju izvorne kulture. Drugače rečeno, enkulturirani v svoji izvorni kulturi se minimalno akulturirajo v kulturah, s katerimi so v pogostih medetničnih stikih. Proces adaptacije akulturacije – torej procesi razvitejše adaptacije – so možni le na prostovoljni bazi. Če ob tem govorimo o enakopravnosti kultur, to še pomeni, da vsaka kultura v medetničnih odnosih prispeva k skupnemu, h kateremu se etnične skupine prilagajajo – gre torej za večsmerne procese transkulturacije.

12. Proces razvitejše adaptacije in etničnega pluralizma kot izhodiščnih procesov v medetničnih odnosih v smeri razvoja (post)modernih družb so nedosegljivi brez uveljavljanja procesov integrativnih konfliktov. Ni mogoče pričakovati, da bi v (post)moderni družbi zamrla medetnična nasprotja in da se bodo etnične skupine le prilagajale druga drugi. Vendar izraža omejitev pojavov etnične stratifikacije pomemben vir zaostrenih medetničnih konfliktov in veliko več je možnosti za prehode medetničnih napetosti in latentnih konfliktov v manifestne konflikte ter njihovo sprotno razvojno razreševanje. Z omejevanjem pojavov etnične stratifikacije se kaže več možnosti za razločevanje med etničnimi in drugimi socialnimi konflikti. Odpirajo se tudi možnosti za preraščanje intra – in interetničnih konfliktov.

13. Omejitev etnične stratifikacije, za kar so možnosti v (post)modernih družbah, utegne učinkovati še na omejevanje drugih disjunktivnih procesov v medetničnih odnosih. Odsotnost privilegiranih in deprivilegiranih etničnih skupin jemlje smisel procesom etnične diskriminacije in segregacije. To sta namreč procesa, ki jih uporablja dominantna, privilegirana etnična skupina, da z njima zaščiti pridobljene prednosti, ki bi mogle biti ogrožene zaradi tekmovanja z deprivilegiranimi etničnimi skupinami. Če etnična stratifikacija zgublja svoj pomen, je tudi manj možnosti za nastajanje in širjenje negativnih predsodkov in stereotipov o drugih etničnih skupinah, še posebej pa za spodbujanje diskriminacijskih in segregacijskih ravnanj to pa je bila dosedanja praksa dominantnih, privilegiranih etničnih skupin.

14. Nobenega dvoma ni, da uveljavljanje etničnega pluralizma v medetničnih odnosih (post)modernih družb ter strukturalnega pluralizma nasploh vodi do izginjanja monizma in kakršnekoli uniformnosti. V medetničnih odnosih to pomeni opuščanje prakse unitarizma, etnocentričnega regresivnega nacionalizma in še posebej oblik prisilne asimilacije. S prisilno asimilacijo so dominantne etnične skupine prisilile podrejene etnične skupine, da so opustile svojo etnično identiteto in se utopile v kulturi dominantne etnične skupine. Pluralističen in avtonomen razvoj etničnih skupin opozarja na nesmiselnost prisilne asimilacije, ki sili posameznike in skupine, da se odpovedo svojim prirojenim značilnostim, da zgubijo svojo izvorno etnično identifikacijo in referenčno skupino in da utonejo v tuji kulturi, ki je večinska in oprta na dominantno moč etnične nadrejenosti.

15. Z omejevanjem etnične stratifikacije v pluralističnih (post)modernih družbah slabijo odnosi marginalnosti deprivilegiranih etničnih manjšin. Te se znajdejo na obrobju dominantne in podrejene etnične skupine in nimajo možnosti niti za ohranjanje svoje etnične identitete niti za razvijanje stikov z drugimi etničnimi skupinami. Proces razvite adaptacije z adaptacijsko akulturacijo in etničnim pluralizmom, ob horizontalnih razlikah med enakopravnimi etničnimi skupinami, ožijo prostor za ohranjanje marginalnih etničnih skupin.

16. Zdi se, da trendi razvoja k (post)modernim družbam, z omejevanjem etnične stratifikacije napovedujejo procese razvijanja etničnih agregatov k etničnim skupinam in etničnim skupin k etničnim skupnostim, to je kohezivnejšim socialnim tvorbam, ki se navznoter osvobajajo od hierarhije nacionalne oblasti, še posebej njenih tradicionalnih in karizmatičnih pojavnih oblik, navzven pa so rešene hierarhije etnične stratifikacije. S temi trendi razvoja hkrati izginja razlikovanje med etnično dominantno večino in etnično podrejeno manjšino, kar je škodljivo v konceptualni okvir etnične stratifikacije. Razdelitev etničnih skupin na večino in manjšino zgublja svoj smisel tudi zaradi tega, ker postajajo količinski kriteriji v medetničnih odnosih nebitni.

17. Po prikazu sprememb v medetničnih odnosih na prehodu k (post)modernim družbam se zastavlja vprašanje, kakšne so možnosti za uveljavljanje omenjenih razvojnih trendov v Jugoslaviji. Jugoslavija je neenakomerno razvita, kulture so različne, različni so razvojni, ekonomski in politični koncepti, večina političnih tvorb (republik) je etnično heterogenih, medetnični konflikti so izrazito zaostreni.

Pregled nekaterih izhodišč, ki vodijo proti (post)modernim družbam in k razvoju medetničnih odnosov v tej smeri, pokaže, da so v Jugoslaviji prav okrog njih nastali temeljni medetnični konflikti. Tako se vrstijo medetnični konflikti okrog količinskih (majorizacija) ali kakovostnih kriterijev, kakor tudi okrog pojavov strukturalnega, še posebej oblik političnega pluralizma (enostrankarstvo, večstrankarstvo), brez katerega ni razvoja etničnega pluralizma in politične institucionalizacije le-tega.

Medtem ko so v nerazvitih okoljih Jugoslavije vidni znaki kvazirazredne in klasične razredne strukture, pa v razvitejših predelih zorijo razmere za prehode klasičnih razrednih v modernejše stratifikacijske strukture, to pa ustvarja različne pogoje za doseganje systemske integracije in za usklajevanje med systemsko in socialno integracijo.

Večje in manjše možnosti omejevanja etnične stratifikacije – glede na različno razvitost Jugoslavije – vplivajo na različne možnosti omejevanja učinkov pozicijske in reputacijske statusne inkongruence, ki izhajajo iz pojavov etnične stratifikacije. Različnost omejevanja etnične stratifikacije v Jugoslaviji odseva še – v povezavi z različno socialno strukturo in trendi njenega spreminjanja – na splošnost vertikalne mobilnosti in na obseg množične osnove nosilcev represivnega nacionalizma. Omejenost splošnosti vertikalne mobilnosti v manj razvitih okoljih zaradi obstoja etnične stratifikacije krepi množično socialno osnovo nosilcev regresivnega nacionalizma. V razvitejših okoljih se z upadanjem etnične stratifikacije povečuje splošnost vertikalne mobilnosti in zožuje baza množičnih nosilcev regresivnega nacionalizma.

Če družbeni razvoj še ni ustvaril razmer, ki omogočajo uveljavljanje strukturalnega z etničnim pluralizmom, je malo možnosti za razvoj razvitejše adaptacije, adaptacijske akulturacije, integrativnih konfliktov, več pa je možnosti za procese diskriminacije, segregacije, nasprotovanj, socialne dezorganizacije in patologije ter disfunkcionalnih konfliktov v medetničnih odnosih. Prav tako se lahko uveljavi unitarizem, ki ga je razumeti kot obliko prisilne asimilacije, in odnosi marginalizacije deprivilegiranih etničnih manjšin. Te razlike so v medetničnih procesih v Jugoslaviji vidne glede na stopnjo razvoja posameznih okolij.

Sedanji mednacionalni konflikti kažejo na obstoj agresivnih oblik nacionalizma v enih in na obstoj liberalnejših oblik nacionalizma v drugih družbenih okoljih, različnih glede na stopnjo razvoja.

V nerazvitih predelih so vidni izraziti pojavi, etnične stratifikacije z omejevanjem avtonomije manjšin, torej tudi majhne možnosti za nadomeščanje

etnične stratifikacije s socialno stratifikacijo. V razvitejših okoljih je več možnosti za zginevanje pojavov etnične stratifikacije in za prehode v socialno stratifikacijo pri avtohtonih etničnih skupinah, manjše pa so te možnosti za imigrantske etnične skupine. Medtem ko v razvitejših okoljih upada pomen dominantne ideologije tako pri politokraciji kot pri množici, pa se v nerazvitejših okoljih zmanjšuje pomen ideologije pri množici predvsem zaradi neuspeha le-te; ta neuspeh se kaže v globoki krizi, politokracija pa še zmeraj uporablja za uresničevanje političnih ciljev dogmatsko ideologijo. Zlom ideološke identitete v obeh okoljih krepi etnično identifikacijo in utrjuje pomen etničnih skupin. Razlika pa je ta, da se v manj razvitih okoljih dogmatska ideologija povezuje z etnično identifikacijo, v razvitejših okoljih pa pragmatizem z etnično identifikacijo.

Malo je znakov, da bi se v nerazvitih okoljih mogel obrniti tok dogajanja od nacij k narodom, kar bi pomenilo demokratizacijo države in omejevanje njene hierarhije ter alienacije ter uveljavitev civilne družbe. Nekaj več možnosti za takšne premike je v razvitejših okoljih, čeprav so tudi tu prizadevanja naravnana k polnejšemu razvoju nacij, zaradi zgodovinskega obstoja unitarističnih pojavov v Jugoslaviji za tak razvoj razmere še niso dozevale.

Etnične skupine v manj razvitih okoljih težko uveljavljajo vse svoje skupinske značilnosti, ki bi jim zagotavljale prehod k etničnim skupnostim, razlike med dominantno večino in deprivilegirano manjšino so vidne. Te razlike so v razvitejših okoljih Jugoslavije manj izrazite. Prav tako so opazne med manj in bolj razvitimi okolji razlike glede možnosti uveljavljanja etničnih referenčnih tvorb kot načinov povezovanja emigrantov z izvorno družbo.

Za Jugoslavijo je mogoče reči, da je dežela z zapozneno modernizacijo. Jugoslavija je hibridni sistem nemodernih in modernejših elementov, nerazvitih in razvitejših okolij, ki različno vplivajo na transformacijo medetničnih odnosov v smeri proti (post)modernim družbam. Sedanji medetnični konflikti kažejo na te razlike in na zavore pri uveljavljanju medetničnih odnosov, značilnih za (post)moderne družbe.

VIRI

- R. Rizman: Problema modernosti in modernizacije v kontekstu teoretične sociologije, Družboslovne razprave, Ljubljana 7/89, str. 7-18.
- S. H. Eisenstadt, H. J. Heller eds: Macro Sociological Theory, Perspective on Sociological Theory vol 1. Sage, London 1985.
- D. Rupel: Narodno vprašanje v postmodernem času, Družboslovne razprave, Ljubljana 7/89, str. 76-83.
- F. Adam: Teze za posvetovanje: Tradicija, modernizem, postmodernizem, Novice ISS 17/89, str. 3-7.
- P. Klinar: Through Adaptational Acculturation to the Integration of Second Generation Immigrants into Contemporary Postindustrial Societies, UNESCO Conference Bled 7-9 June 1989 (str. 25) (razmnoženo).
- J. Rex: Race and Ethnicity, Open Univ. Press Milton Keynes, Stratford 1986, str. 119-136.
- M. J. Yoshikawa: Cross - Cultural Adaptation and Perceptual Development, v: Y. Kim, W. Gudykunst eds: Cross Cultural Adaptation, Sage, London 1988, str. 140-148.
- S. Južnič: »Nacija kot identiteta v protislovljih sodobnega sveta«, Teze za razpravo na okrogli mizi Teorije in prakse, Ljubljana 1989, str. 7 (razmnoženo).
- E. Gellner: Nations and Nationalism, Basil Blackwell Publ. Oxford 1984.
- W. Wilson: Shifts in the Analysis of Race and Ethnic Relations, v: J. Short ed: The State of Sociology, Sage, London 1981, str. 108-113.
- Zbornik suverenost slovenskega naroda, Zbor slovenskih kulturnih delavcev, Ljubljana 1988.
- T. Hribar: Slovenska državnost, CZ, Ljubljana 1989.
- P. Klinar: Etnične avtohtone in imigrantske manjšine, RI FSPN, Ljubljana 1986.
- J. Berry, Y. Kim, P. Boski: Psychological Acculturation of Immigrants, v: Y. Kim, W. Gudykunst eds: Cross-Cultural Adaptation, Sage, London 1988, str. 62-90.
- F. Zle: Alvin Toffler: Tretji val, Časopis za kritiko znanosti, 85/86, str. 21-56.